

Тема 3. Правові відносини. Правомірна поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність.

(2 год.)

План

1. Поняття, види та склад правовідносин. Юридичні факти.
2. Правова та правомірна поведінка.
3. Поняття, види і причини правопорушень.
4. Юридична відповідальність: поняття, види та мета.

Правові відносини є результатом дії приписів норм права на відносини між різними суб'єктами. Вони мають низку ознак, що відрізняють їх від інших видів суспільних відносин, а саме:

правовідносини є результатом свідомої діяльності людей;

правовідносини нерозривно пов'язані з нормами права, виникають і здійснюються на їх основі;

у правовідносинах, згідно з приписами норм права, одна сторона має право вимагати певної поведінки в іншій стороні, що має обов'язок задовольняти вимогу уповноваженої сторони;

реалізація суб'єктивних прав і здійснення юридичних обов'язків забезпечуються можливістю застосування заходів державного примусу;

правовідносини виникають за волевиявленням учасників.

Види правовідносин

1. За функціональною спрямованістю норм права:

- регулятивні;
- охоронні.

2. За рівнем індивідуалізації суб'єктів:

- відносні, в яких точно визначені права і обов'язки всіх учасників;
- абсолютні, в яких визначена лише одна уповноважена сторона, яка є носієм певного суб'єктивного права, а всі інші суб'єкти визнаються зобов'язаними не заважати здійсненню уповноваженим своїх прав;

3. За галузями норм права:

- конституційно-правові,
- адміністративно-правові,
- кримінально-процесуальні та ін.

4. За кількістю суб'єктів:

- прості, що відбуваються лише між двома суб'єктами;
- складні, учасниками яких є три і більше суб'єктів.

5. За розподілом прав і обов'язків між суб'єктами:

- односторонні, в яких кожна сторона відносно іншої має або лише права, або лише обов'язки;
- двосторонні, в яких кожна із сторін має як права, так і обов'язки.

6. За характером дій зобов'язаного суб'єкта:

- активні, в яких зобов'язаний суб'єкт мусить вчинити певні дії;
- пасивні, в яких зобов'язаний суб'єкт повинен утриматись від вчинення певних дій.

7. За волевиявленням сторін:

- договірні;
- управлінські, для їх виникнення досить волевиявлення уповноваженої сторони.

Правовідносини мають складну будову і включають в себе такі елементи:

- суб'єкт;
- об'єкт;
- зміст правовідносин;
- юридичні факти.

Суб'єкти правовідносин - це учасники правових відносин, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Здатність суб'єкта бути учасником правовідносин називається правосуб'єктністю.

Правосуб'єктність юридичних осіб визначається змістом їх компетенції.

Правосуб'єктність фізичних осіб включає правоздатність і дієздатність.

Правоздатність - це здатність суб'єкта мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки,

Розрізняють такі види правоздатності:

а) загальна правоздатність (виникає з моменту народження людини і припиняється з її смертю);

б) галузева правоздатність - здатність суб'єкта мати права та обов'язки, закріплені певною галуззю права;

в) спеціальна правоздатність - здатність суб'єкта мати права та обов'язки, що виникають з факту займання певної посади.

Дієздатність - це здатність суб'єкта своїми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки і нести відповідальність за свою протиправну поведінку.

Дієздатність залежить від віку і психологічного стану особи. Причому в різних галузях права цей вік різний. Наприклад, у конституційному праві - 18 років, в адміністративному праві - 16 років, у кримінальному, за загальним правилом - 16, а при скоєнні злочинів підвищеної суспільної небезпечності - 14 років, у сімейному праві - чоловіки - із досягненням 18, а жінки - 17 років.

Обсяг дієздатності фізичних осіб також може різнитися. Так, чинне цивільне законодавство розрізняє осіб:

- дієздатних у повному обсязі;
- обмежено дієздатних;
- частково дієздатних;
- недієздатних;
- обмежених у дієздатності рішенням суду;
- визнаних судом недієздатними.

Дієздатними у повному обсязі визнаються особи, що досягли 18-ти років або ті, які вступили у шлюб.

Обмежено дієздатними визнаються особи віком від 15-ти до 18-ти років або до моменту вступу в шлюб. Тому такі особи можуть укладати дрібні побутові угоди.

Частково дієздатними – особи у віці до 15 років. Право укладати дрібні побутові правочини.

Дієздатність особи обмежується лише за рішенням суду.

Визнана судом недієздатною може бути особа, яка внаслідок душевної хвороби або недоумства не розуміє характеру або значення своїх дій або не може керувати ними. Над нею встановлюється опіка. Якщо ж така особа видужає, то вона може бути відновлена судом у дієздатності.

Дієздатність фізичних осіб припиняється зі смертю.

Однією з форм прояву дієздатності є деліктоздатність, тобто здатність особи нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення.

Суб'єктами правовідносин можуть бути:

1) індивіди:

- громадяни;
- іноземці;
- біпатриди;
- апатриди;

2) організації та об'єднання:

3) соціальні спільності:

Серед суб'єктів цивільно-правових відносин особливе місце посідають юридичні особи, що мають такі основні ознаки:

- наявність чіткої внутрішньої структури;
- наявність круглої печатки і штампа з найменуванням організації;
- наявність відокремленого майна;
- здатність відповідати цим майном по своїх зобов'язаннях;
- наявність власного банківського рахунку;
- здатність виступати від свого імені у цивільних відносинах;
- здатність бути позивачем і відповідачем у суді.

Правоздатність і дієздатність юридичних осіб настає одночасно з моменту заснування цієї особи (державна реєстрація).

Припиняється правоздатність і дієздатність юридичних осіб також одночасно з моменту припинення юридичної особи.

Об'єктами правовідносин є матеріальні, духовні та інші соціальні блага з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини.

Усі можливі об'єкти правовідносин поділяють на такі види:

- 1) матеріальні цінності;
- 2) нематеріальні особисті цінності;
- 3) поведінка, дії (бездіяльність) суб'єктів, різного роду послуги і їх результати;
- 4) засоби виробництва - об'єкти, з допомогою яких створюється новий продукт;
- 5) предмети споживання;
- 6) продукти духовної (інтелектуальної) творчості людини;
- 7) особисті немайнові блага людини - здоров'я, ім'я, життя, честь, гідність;
- 8) поведінка певних суб'єктів;
- 9) результати поведінки суб'єктів;
- 10) гроші та цінні папери;
- 11) стан природних об'єктів.

Юридичний зміст правовідносин це суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників (сторін),

Суб'єктивне право розуміється як міра можливої поведінки, що належить уповноваженій особі для задоволення її інтересів і потреб і забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб.

Юридичний обов'язок - це покладена на зобов'язану особу й забезпечена можливістю застосування засобів державного примусу міра необхідної поведінки, яку вона повинна здійснювати в інтересах уповноваженої особи.

Юридичний обов'язок має три основні форми:

- а) утримання від заборонених дій, що суперечать інтересам інших;
- б) здійснення конкретних дій;
- в) обмеження у правах особистого, майнового чи організаційного характеру (заходів юридичної відповідальності).

Права і обов'язки суб'єктів правовідносин тісно пов'язані між собою.

Фактичний зміст правовідносин - це реально здійснювані учасниками правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Юридичні факти - це конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин.

Юридичні факти поділяють на певні видові групи.

За юридичними наслідками:

- правоутворюючі;
- правозмінюючі;
- правоприпиняючі.

За складом:

- прості;
- складні.

За тривалістю у часі:

- одноактні;
- триваючі - обставини, що існують упродовж певного часу.

Відносно волі суб'єктів;

- події - життєві обставини, що виникають незалежно від волі суб'єктів (стихійне лихо, настання певного віку людини, її природна смерть);
- дії - життєві обставини, виникнення яких залежить від волі суб'єктів (подача заяви про прийом на роботу).

Дії бувають:

- а) правомірні;
- б) неправомірні (протиправні).

Неправомірні дії - це дії, що чиняться всупереч приписам правових норм. Вони охоплюються поняттям правопорушення.

Залежно від ступеня їх суспільної небезпечності, тобто серйозності, серед неправомірних дій розрізняють злочини і проступки.

Злочини - це найбільш суспільно небезпечний вид неправомірних дій. Вони визначаються кримінальним законом і зумовлюють кримінальну відповідальність, оскільки посягають на цінності, що взяті під охорону нормами кримінального права.

Проступки - це менш суспільно небезпечні неправомірні діяння.

2. Правова поведінка - це соціальна поведінка, яка є врегульованою нормами права і спричиняє юридичні наслідки.

Правовій поведінці властиві такі ознаки:

1) соціально корисна (правомірна поведінка) або соціально шкідлива (правопорушення);

2) у вигляді дії або бездіяльності;

3) має свідомо вольовий характер;

4) регулюється правовими нормами;

5) має властивість спричиняти юридичні наслідки.

Види правової поведінки:

1) правомірна - соціально корисна поведінка, яка відповідає правовим приписам;

2) неправомірна (протиправна) - правопорушення - соціально шкідлива поведінка, яка порушує вимоги норм права;

3) зловживання правом - соціально шкідлива поведінка, яка здійснюється в рамках правових норм.

Правомірна поведінка - це суспільно корисна правова поведінка особи (дія або бездіяльність), яка відповідає розпорядженням юридичних норм і охороняється державою.

Ознаки правомірної поведінки:

1) є суспільно корисною;

2) відповідає нормам і принципам права;

3) має свідомо вольовий характер

4) спричиняє юридичні наслідки;

5) гарантується, охороняється державою.

Розрізняють такі види правомірної поведінки:

належна (соціальне необхідна) (захист батьківщини, виконання трудових обов'язків, додержання правил дорожнього руху та ін.)

можлива (соціальна допустима):

- бажана (участь у виборах, оскарження неправомірних дій посадових осіб, вступ до шлюбу);

- небажана (розлучення, страйк та ін.).

Активна правомірна поведінка;

звичайна правомірна поведінка — це вид законслухняної поведінки, що являє собою повсякденну діяльність людини, яка відповідає розпорядженням правових норм і стала звичкою;

пасивна правомірна поведінка;

маргінальна поведінка.

3. Правопорушення - це суспільно шкідливе або небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене деліктоздатною особою і є таким, що тягне за собою настання юридичної відповідальності.

До ознак правопорушення відносять:

суспільну шкідливість, небезпечність правопорушення, тобто заподіяння шкоди суспільним відносинам, які охороняються законом;

протиправність діяння;

вираженість в діях або бездіяльності;

деліктоздатність особи, що скоїла правопорушення;

винність особи, що скоїла правопорушення;

юридична відповідальність винної особи повинна бути обов'язково передбачена в санкції відповідної правової норми.

Юридична відповідальність настає в тому випадку, коли в діях особи встановлено повний склад правопорушення.

Склад правопорушення становлять:

об'єкт правопорушення;

об'єктивна сторона правопорушення — певний акт зовнішньої поведінки особи, що посягає на охоронюваний законом об'єкт, завдає йому шкоди або створює загрозу заподіяння шкоди;

суб'єкт правопорушення - деліктоздатна особа. Для особи необхідно, щоб вона була: осудною і досягла віку, з якого настає відповідальність за правопорушення. Осудність особи означає, що вона розуміє характер своїх дій і може керувати ними;

суб'єктивна сторона правопорушення — це психічне ставлення правопорушника до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Таке ставлення відображається поняттям вини, яка може існувати у формі умислу або необережності, ознаками суб'єктивної сторони правопорушення є мотив і мета. Мотив - це ті внутрішні міркування, якими керується суб'єкт при вчиненні правопорушення. Мета (ціль) - це результат, що існує у свідомості винного, якого він хоче досягти, вчиняючи правопорушення.

Залежно від ступеня шкоди правопорушення поділяються на: проступки (шкідливі правопорушення) і злочини (суспільно небезпечні, винні діяння, заборонені кримінальним законом під загрозою покарання).

Конституційні правопорушення - це протиправні винні діяння органів державної влади і управління або інших суб'єктів, які посягають на форму правління, державний устрій та порядок утворення органів держави.

Цивільні правопорушення - це суспільно шкідливі порушення врегульованих нормами цивільного права майнових і пов'язаних з ними особистих немайнових відносин.

Адміністративні правопорушення - це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський або державний порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Дисциплінарне правопорушення - це протиправне невиконання або неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків, за яке щодо нього може бути застосовано дисциплінарне стягнення.

Причини правопорушення - це ті явища соціальної дійсності, які викликають або полегшують вчинення правопорушення.

Причин правопорушення дуже багато, а тому їх прийнято класифікувати на: основні і неосновні, об'єктивні і суб'єктивні.

Основні причини правопорушень - суперечність чинного законодавства основним правам людини, моральним приписам, суттєві прогалини, недоліки законодавства.

Неосновні причини правопорушень - недосконалість обліку матеріальних цінностей, недостатній контроль за дотриманням правил техніки безпеки.

Об'єктивні причини правопорушень - це ті соціальні явища, що не залежать від особи (недоліки в роботі органів державної влади).

Суб'єктивні причини правопорушень - явища, які входять до складу індивідуальної свідомості конкретної особи (незнання вимог закону, негативне ставлення до приписів закону).

3. Юридична відповідальність - це захід державного примусу за вчинене правопорушення, пов'язане з позбавленням винного певних благ особистого, майнового або організаційного характеру; це вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників передбачених законодавством санкцій.

Юридична відповідальність:

застосовується тільки щодо правопорушника;

забезпечується державним примусом;

полягає у настанні для правопорушника негативних наслідків особистого (наприклад, позбавлення волі) та майнового характеру (сплата штрафу, відшкодування заподіяних правопорушенням збитків тощо);

є осудом державою протиправної поведінки правопорушника.

Принципами юридичної відповідальності є:

- принцип законності;

- принцип обґрунтованості;

- принцип доцільності означає відповідність міри впливу, яка застосовується до правопорушника, цілям юридичної відповідальності;

- принцип невідворотності;

- принцип справедливості.

Справедливість юридичної відповідальності полягає в наступному:

1) не можна за проступки встановлювати кримінальне покарання;

2) не можна використовувати міри покарання і стягнення, що принижують честь і гідність особи;

- 3) закон, який запроваджує відповідальність або посилює її, не може мати зворотньої сили; особа несе відповідальність лише за свою власну поведінку;
- 4) покарання повинно відповідати характеру правопорушення;
- 5) за одне правопорушення можливо лише одне покарання.

У відповідності з видами правопорушень розрізняють такі ж види юридичної відповідальності.

Конституційно-правова відповідальність (усунення з поста чи посади, вимушена відставка, достроковий розпуск органу державної влади, позбавлення громадянства тощо).

Кримінальна відповідальність полягає у застосуванні судом від імені держави до особи, яка вчинила злочин, державного примусу у формі покарання.

Адміністративна відповідальність полягає у покладенні на винних фізичних осіб (громадян і службових осіб), які порушили правила поведінки, що діють в сфері управління та інших врегульованих адміністративним законодавством сферах, адміністративних стягнень, що створюють для цих осіб неприємні наслідки особистого, майнового характеру.

Цивільна відповідальність - вид юридичної відповідальності, який полягає у настанні передбачених цивільним законодавством негативних майнових наслідків, які для правопорушника є додатковим майновим обтяженням.

Дисциплінарна відповідальність - це вид юридичної відповідальності особи за порушення норм права, що регулюють відповідну дисципліну праці і застосування до порушника дисциплінарного стягнення.

Матеріальна відповідальність - це вид юридичної відповідальності працівника за майнову (матеріальну) шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків.

Процесуальна відповідальність - це заходи примусу щодо учасників цивільного або кримінального процесу, які порушують порядок судового засідання.

Завданням юридичної відповідальності не є "відплата" правопорушнику. Цілі юридичної відповідальності є ширшими, до них відносять:

1. охоронну - захист прав і свобод громадян від незаконних посягань;
2. виховну - вплив на свідомість правопорушника з метою недопущення повторного скоєння проступків;
3. запобіжну (профілактичну) - вплив на окремих осіб, які б могли вчинити правопорушення, щоб вони утримались від цього.

Підстави юридичної відповідальності - це підстави застосування до особи конкретних заходів державного примусу.

Законодавством обумовлено такі підстави настання юридичної відповідальності:

факт вчинення правопорушення

відповідальність за фізичні конкретні діяння, а не за світогляд, думки;

діяння повинно бути юридично забороненим конкретним законом;

винне діяння;

власні дії правопорушника;

наявність правозастосовчого акту (наприклад, рішення суду).

Законодавство передбачає також і підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Так, Кримінальний кодекс України в розділі IX (ст.44-49) чітко визначає підстави звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин. Такими підставами в кримінальному праві є:

1. дійове каяття особи, яка вчинила злочин;
2. примирення винного з потерпілим;
3. передача особи, яка вчинила злочин, на поруки колективу підприємства, установи, організації за їхнім клопотанням;
4. коли на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене винним діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною;
5. закінчення строків давності.

Підставами для звільнення від адміністративної відповідальності є:

1. давність притягнення до адміністративної відповідальності;
2. передача матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд

товариського суду, громадської організації або трудового колективу (ст. 21 КпАП);

3. малозначність правопорушення (ст.22 КпАП).

В трудовому праві (Згідно ст. 152 КЗпП) власник (уповноважений ним орган) чи фізична особа може замість накладення дисциплінарного стягнення передати питання про правопорушення на розгляд трудового колективу або його органу.